

Melita Zemljak Jontes

JURIJ DALMATIN –
GOVOREC IN PISEC (TUDI)
POSAVSKEGA NAREČJA¹

Jurij Dalmatin je pomemben predstavnik protestantizma na Slovenskem. Rojen je bil malo manj kot 40 let po Trubarjevem rojstvu v Krškem in se je skoraj do svojega 18. leta šolal doma pri Adamu Bohoriču (Kidrič <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0343/VIEW/>, dostopno 21. 7. 2011). Tako je postal, rojen Posavec, neodtegljivo povezan s Posavjem in s Posavci. Ta povezanost se je intenzivno kazala za časa njegovega življenja, to je v času protestantizma, velik vpliv pa je imela tudi na obdobja, ki so protestantizmu sledila, vključujoč sodobnost. Posavje bilo od nekdaj tista slovenska pokrajina, ki je bila vedno nekje med štajerskim in dolenskim govornim območjem, a vselej, morda tudi zato, polna svobodomišelnih, uka željnih in posledično tudi razgledanih ljudi, ljudi, ki so v regijo in posledično v celoten slovenski prostor vnesli marsikatero novost, marsikateri drugačen pristop k razmišljanju in s tem krojili in še krojijo podobo sodobnega časa in kulturnega ter tehničnega razvoja.

1 Jurij Dalmatin

Jurij Dalmatin je pod vplivom Adama Bohoriča med šolanjem v domačem kraju postal protestant; tako Adam Bohorič kakor Primož Trubar s somišljeniki sta mu tudi kot mecena pomagala pri študiju v tujini.

- 1 Prispevek je prvotno nastal ob učeležbi na kolokviju *Vloga in pomen »krških«* protestantov; tak je bil objavljen v zborniku *Adam Bohorič, Jurij Dalmatin in Krško* (Krško 2006). Za tokratno objavo je bil prispevek kritično pregledan in dopolnjen z novejšim narečnim gradivom in novejšimi narečnimi spoznanji.

Dalmatin je znan predvsem kot tisti, ki je kot prvi v slovenščino v celoti prevedel *Biblijo* in jo izdal leta 1584.

Jurija Dalmatina so, po besedah Franceta Kidriča, odlikovale lepa zunanost, požrtvovalna navdušenost za idejo, vztrajnost v delu in trajna hvaležnost do dobrotnikov. Že v času študija je prišel v stik s takrat najpomembnejšimi predstavniki slovenskega in nemškega protestantskega gibanja. Odločilen pomen za oblikovanje njegove miselnosti so dale tri okoliščine: (a) protestant je postal predvsem zaradi Bohoričeve vzgoje v mladosti; (b) v mladih letih je bil vzgajan v okviru stroge lutrovske protestantske usmeritve in zgolj v namene protestantske cerkve; (c) tudi v tujini je bil pod vplivom mladega slovenskega pismenstva. Ob zaključku študija je Jurij Dalmatin poleg narečno obarvane slovenščine obvladal še nemščino in latinščino ter deloma tudi grščino in hebrejščino. Njegova ljubezen do domovine in do slovenskega jezika se je kazala v tem, da je, kot je zapisal sam, iz »ljubezni do ljube domovine« postal slovenski protestantski pisatelj (Kidrič <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0343/VIEW/>, dostopno 21. 7. 2011).

V prepričanju, da je njegova dolžnost, po svoji verski ideji služiti predvsem lastnemu ljudstvu, se je začel že med študijem v Tübingenu »truditi, da obdrži slovenščino tudi zunaj v vaji«, kot je zapisal. To je dosegal s prebiranjem Trubarjevih del, z nasveti učiteljem o slovenskem jeziku in, z veliko Trubarjevo podporo, tudi s prevajanjem *Biblije* (Kidrič <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0343/VIEW/>, dostopno 21. 7. 2011). Na Dalmatina je močno vplival Primož Trubar s svojim jezikovnim konceptom razumljivosti jezika za vse družbene sloje (tj. za najbolj zastopano kmečko prebivalstvo, večinoma neizobraženo, nepismeno, ki je govorilo različne narečne govore in se z višjimi družbenimi sloji sporazumevalo v slovenskem jeziku; za mestno prebivalstvo, ki je bilo jezikovno heterogeno; in za pretežno nemško govoreče plemstvo, ki je uporabljalo tudi slovenščino) in z uporabo fonetičnega pravopisa (po načelu *piši, kot govoriš*), čeprav je bil Trubar pri uporabi nedosleden. Sebastijan Krelj, izobraženeц istega časa, je poudarjal pomembnost kultiviranega jezika, ki ga lahko uporablja tudi slovensko izobraženstvo, popravljal pa je tudi Trubarjevo fonetično pisavo. Dalmatin je iz jezikovnega koncepta enega in

drugega prevzel najboljše, dodal svoje izvorne jezikovne tvorbe in tako tvoril jezik, ki je postal izdelan knjižni sistem, pomemben vzor piscem osrednjeslovenskega govornega področja. Zapisal je zvrstno živ in uporaben jezik, ki se je kot jezikovna norma uveljavljal kar 200 let.

2 Dalmatinov jezik

Dalmatin je pisal predvsem v slovenščini in nemščini. V slovenskih besedilih je prevzeto besedje skušal nadomestiti z domačimi izrazi (*žnabli – ustna*), zanje je pogosto uporabljal narečne sopomenke, opuščal je arhaizme. Govoril je (danes dialektološko opredeljen) sevniško-krški govor, ki je del štajerskega posavskega narečja (Logar 1993). To velja za prehodno, saj se v njem prepletajo starejše dolenjske in mlajše štajerske narečne značilnosti.

Dolenjske značilnosti Posavja se še danes kažejo predvsem v razvoju dolgih naglašanih samoglasnikov. Sevniško-krški govor še pozna dolge in kratke naglašene samoglasnike, vendar slednji pod vplivom štajerskih narečij vse bolj izkazujejo težnjo po daljšanju in izenačevanju z dolgimi samoglasniki. Dolgi samoglasniki se pojavljajo v vseh položajih besed, kratki naglašeni pa večinoma v zadnjem ali edinem besednem zlogu. Nefonološke kračine se lahko pojavljajo v vseh besednih položajih. Govor danes ne ločuje tonemskih nasprotij, kar je posledica vpliva štajerske narečne podstave na izhodiščno dolenjsko (Zemljak 2000: 32).

V Dalmatinovem jeziku se kažejo nekatere tipične dolenjsko-štajerske narečne značilnosti, kot so nenaglašeni *i* po vokalni harmoniji: *divica*; zapis naglašene in nenaglašene *u < o*: *gusput* 'gospod', *sruta* 'sirota', *malenkust* 'malenkost', *samu* 'samó', to je značilen pojav ukanja, zaradi česar je še danes nenaglašeni *o* v posavskem narečju, sploh v sevniško-krškem govoru, redek; zapis izvornih naglašanih polglasnikov večinoma z *a*: *vas*, *dan*, *max*, *laš*, *maša*, *pajsji*, *usahne*; v nekaterih pregibalnih vzorcih se pojavljajo tipične dolenjsko-štajerske končnice, npr. *-i*: *k serci* 'k srcu', *kBugi* 'za 'k Bogu'; *-u < -o*: *rešnu telu*; *-am < -om* v daj. mn., or. ed.: (*z*) *bratam*. Skratka, tudi posavska govornica je, drugačnim Dalmatinovim namenom navkljub, v njegovih delih jasno razvidna.

Prispevek predstavlja primerjavo temeljnih glasovnih gradnikov vsakega narečnega govora, tj. nekaterih naglašanih in nenaglašanih samoglasnikov ter njihove morebitne redukcije v izbranih govorih sevniško-krškega govora posavskega narečja s tistimi, ki jih je zapisal Jurij Dalmatin v prevodu *Svetega pisma* in kakor nanje v nekaterih razpravah gleda jezikoslovec pater Stanislav Škrabec, pravzaprav prvi slovenski fonetik v sodobnem pomenu besede.

3 Metodologija dela

V razpravah patra Stanislava Škrabca v *Jezikoslovnih delih* (JD 1–4) so bile poiskane omembe Jurija Dalmatina in njegovega dela, te pa so bile primerjane s ponazoritvami sodobnega narečnega stanja, in sicer s pomočjo naslednjega gradiva: F. Ramovš: *Kratka zgodovina slovenskega jezika* (1995 (1936)) – (R); T. Logar, rokopisni zapis točke za Slovenski lingvistični atlas (1956): Leskovec pri Krškem (L); zapisi snemanj krajevnega govora Zabukovje nad Sevnico M. Zemljak (2000, 2002) – (Z); diplomsko delo T. Žumer (2001), ki zajema glasovni popis in analizo krajev: Arto, Veliki Trn, Ženje (AVTŽ); diplomsko delo K. Komar (2010), ki zajema glasoslovni popis in analizo kraja Brestanica (B); delo M. Krejan *Vse sorte je že blou* z izbranimi govori krajev Krško, Lomno, Arto, Veliki Trn, Ženje in Gora (K).²

Zapis primerov je enak zapisom v posameznih navedenih virih; razen pri navedenih primerih patra S. Škrabca in deloma M. Krejan je to zapis s splošno dogovorjenimi narečnimi znaki.³ Dinamični (jakostni) naglas je označen s tanko navpično črtico pred samoglasnikom oziroma pred zadnjim soglasnikom, za katerim stoji naglašeni samoglasnik (*za'a:xtal*; *'ni:ĩgdor*, *š'li:ĩ*). Dolžina samoglasnikov (enoglasnikov) je označena s sledečim dvopičjem (*a:*), v dvoglasnikih tipa *ie*, *uo* pa dvopičje pomeni poudarjenost (v zapisanih primerih prvega) dela dvoglasnika (*i:e*, *u:o*). Kakovost samoglasnikov je označena takole: pika pod *e* in *o* (*e*, *o*) zaz-

- 2 V oklepaju poševnjeno zapisana črka pri F. Ramovšu in M. Krejan pomenita okrajšavo priimka avtorja dela, drugje pa okrajšavo za analizirani krajevni govor.
- 3 Način zapisovanja sledi narečnim znakom, natančneje predstavljenim v delu T. Logarja: *Slovenska narečja* (1993).

namuje ozkost; krožec nad *a* (*ā*) označuje ustnično zaokroženo izgovarjavo *a*, ki se po barvi približuje širokemu *o*; krožec pod *a* (*ạ*) pomeni oslabljen (reduciran) *a*, nekak polglasnik z *a*-jevsko barvo; krožec pod *l*, *m*, *n* (*ḷ*, *ṃ*, *ṇ*) označuje njihovo samoglasniško (zlogotvorno) vlogo; dvopičje nad *a* (*ā*) označuje zelo širok *e*, širši od knjižnega širokega *e*; dvopičje nad *u* (*ū*) označuje naprej pomaknjen izgovor *u*-ja; kljukica pod *i* in *u* (*i̇*, *u̇*) označuje njun nenapet, širok izgovor; polkrožec pod *i* in *u* (*ĩ*, *ũ*) označuje soglasniški izgovor; srednjejezični polglasnik je zapisan z znakom *ø*; *ɛ* označuje zapis nosnega *e*; črta nad samoglasnikom (*ē*) označuje dolžino (po Ramovšu); *ɾ* in *ɽ* označujeta praslovanski trdi in mehki polglasnik; *r̥* označuje zlogotvorni zvočnik *r*; *ɛ̆* je praslovanski *e*-jevski glas, imenovan jat. Soglasniki so označeni takole: *v* je zobnoustnični soglasnik; *ɥ* je ustničnoustnično zaokroženi soglasnik; *j* soglasniškega izvora zapisujem z *j*, čeprav je njegova fonetična vrednost največkrat *ĩ*; znak *ĩ* zapisujem le v dvoglasnikih tipa *je*: in *i:ĩ*; *ŋ* je izgovorna različica *n*-ja pred mehkonebnikom; znak *ʎ* pomeni temen mehkonebni zvočnik; *x* je nezvencč mehkonebni pripornik; *ʒ* označuje zlitni zvencči soglasnik *dz*, *ʒ* pa zlitnik *dž*.

4 Samoglasniška analiza

4.1 Samoglasnik *i*

4.1.1 Naglašeni *i*

Najobširnejša Škrabčeva razprava o naglašnem *i* pred *r* zajema problematiko zapisa in izgovarjave besede 'prešeren'. Škrabec utemeljuje pravilnost Dalmatinovega zapisa v izgovarjavi in pisavi z *i* ali *e* pred *r* v 16. stoletju. V tem času naj bi se še dobro razlikovalo med *i* in *e*, nekaterim zapisanim izjemam navkljub.⁴ Dalmatin je besedo 'prešeren' zapisoval izključno z *e*, tako še v primerih, kjer je v stari slovenščini in v drugih slovanskih jezikih (JD 4: 71) »*e* ali *ě*, nasproti pa *i* (ali *y*), kjer imajo omenjeni jeziki *i*, *yi* ali *ü*; npr.: *kateri* /.../, *večer* /.../, *vera* /.../, *mera* /.../, *zmerjati* /.../, *terjati* /.../, *merkati* /.../; pa: *štiri* /.../, *pastyr* /.../, *vmirati* /.../

4 »Nasproti rabita *e*, kjer kaže, da bi bil *i* opravičen, Dalmatin in Trubar v besedah *cerkev* (kirche, kirke, ahd. *chirihha*) in *veroh*, *verih* (mhd. *wirouh*). Uzrok je iskati menda že v nemškeji izreki[.]« (JD 4: 71).

mir /.../, zmirom /.../ itd.«⁵ Škrabec še omenja, da (JD 1: 415) »bi se dalo misliti, da je *ě* v *věr-* naravnost prešel v *è, ì, e*, kakor v *svět, svèt, svít, svet*, ali pred *r* se spreminja pri nas *ě* v *e*: *věra, měra, ne věra, měra* (*veira, meira*), in ta bi menda sam na sebi ostal *e*, tudi ko izgubi naglas[.]« Zapis prešeren skuša Škrabec utemeljiti še z izvornim korenem same besede. Ugotavlja, da je koren *-šer-* v slovenščini neznan, korena *-šir-* pa ne pozna. Vendarle meni, da je beseda slovenska.⁶

Podobno razlaga Škrabec tudi besedo 'zmirom', kar (JD 4: 72) »pomeni pri Trubarji 'in ruhe', kakor še današnji v izreku 'zmirom pustiti koga'; za zdaj navadni pomen te besedice pa rabi Trubar nemško *imer*[.]«

Že Fran Ramovš je v svoji *Kratki zgodovini slovenskega jezika I* pisal o narečnih spremembah glasu *e* (Ramovš 1995 (1936): 211): »V vseh osrednjih slovenskih govorih, lokalno tudi po Štajerskem in Koroškem, je znan prehod *ē* v *ī* pred istozložnim *r* /.../: *pírje, večír, večírja* itd.« Poudarja, da je še v 16. stoletju mogoče najti zapisano *er*, ki pa je moral biti v izgovarjavi že zelo zožen, proti *i*-ju. Tako je pri Dalmatinu moč najti »*Diuer*« (Ramovš 1995 (1936): 211). Artikulacija sprednjega jezičnega dela ob glasu *r* je lahko premaknila artikulacijsko mesto *e*-ja v *i*-jevsko ali tudi obratno. Podoben vpliv je doživel tudi *ě* ob *r*-ju, in sicer v tistem dialektalnem pasu, (Ramovš 1995 (1936): 211) »ki je za dolgi *ě* imel široki *ē*, ki ga je pozneje v vseh drugih legah diftongiral v *eĭ, aĭ* (Notranjsko – Dolenjsko – Štajersko), kajti njegova skupina *ēr* se je zožila v *ēr*, do danes celo v *ir* /.../«. Tako so že leta 1956 v Logarjevih zapiskih s terena zapisani *večír, zvečír, večírja, štírna*, vendar še *e*-jevsko *cěrku* in dvoglasniško *kier kĭerga kĭerem* 'kateri katerega kateremu' (L); v drugih virih *cěrku*,⁷ *večěr, zvečěr, večěrja, kěr* 'kateri', *kěra* 'katera', *štěrna*,

5 V zbranih delih patra Stanislava Škrabca so primeri zapisano razprto; v prispevku so zapisani, kot to zahtevajo sodobna merila zapisovanja, v poševnem nerazprtem tisku.

6 /.../ Beseda etimološko ni pojasnjena. Morda je sorodno češ. *příšerný, přešerný* 'strašen, pošasten, nenavaden'. /.../ Izvajanje sloven. *prešěren* iz *preširen*, tvorbe (tipa *obširen*) z narečnim razvojem *ir* > *er* iz *širiti, širòk* ni možno, ker je *prešěren* v 16. stol. dosledno pisano s korenskim *e* (Škrabec, Kres I, 520 ss.) (Snoj 2003: 570).

7 V delu M. Krejan: *Vse sorte je že blou* je zapis poenostavljen; tako znak *ě* zaznamuje variriran izgovor od *iě* do *i* (Krejan 1999: 230).

mérkat 'paziti', *hčér*, *nkér* 'nikjer', *smér*, *vèra*, *marsikèra* (K); '*ci:rku*, *x'či:rka*, '*ki:r* 'kateri', '*ki:ra* 'katera', '*mi:ra* 'mera', '*pi:rje*, *s'mi:r*, *š'ti:rna*, '*vi:ra*, *ve'či:r*, *ve'či:rja*, *zvi'či:r*, *z'mi:rom/z'mi:ri/z'mi:rŋ* 'zmeraj' (Z, B).

4.1.2 Nenaglašeni *i*

Tako Trubar kakor Dalmatin sta zapisovala *ě* z *i*, čeprav Škrabec pravi, da (JD 1: 90) » /.../ kratki glasniki *i*, *u* in *ě* so nam oslabei do nerazločnosti, vsi trije se izgovarjajo enako za *v*⁸ /.../ [P]rvotne staroslovenske oblike /.../ v 16. stoletju še niso bile omajane, samo da se je *ě* navadno pisal z *i*: *divica*, *l[j]ubiga*, *l[j]ubimu*. Da je bil tedaj izgovor ta kaker današnji, gotovo bi nahajali pri Trubarju, kaker pri Dalmatinu sto in sto krat *-ga* in *-mu* namesto *-iga*, *-imu* [...].« Tovrstni nenaglašeni *ě* naj bi bili prelivajoči samoglasniki, prehodni iz *e* v *i* in malo krajši od naglašene *ě*: *běži'm*, *běža'la*, *běli'ca*, *běli'li* (JD 2: 142) in se vzdržuje po spominu na izgovor oblik z naglašanim *ě*. Torej na tem mestu v 16. stoletju še ne gre za samoglasniški upad, čeprav naj bi bila *i* in *u* že nekako (JD 3: 602) »oslabel[a] in polglasn[a], **i** in **ě** blizu stsl. ѣ, **u** (in morda v nekih primerih tudi **o**) blizu kar stsl. ъ. Semtertja se **i** in **u** zamenjata, dasi jako poredko, ali izpadata tudi v dolgih besedah ne.« Podobno omenja še za nekatere, ne nujno jatovske glasove, ki jih Dalmatin zapisuje z *i* (JD 3: 512): »*kladivu*, *gosenica*, *priatelica*, *stariša*, *tovariš*, *varih*, *varuje*, *veruje* itd.« Zanje pravi, da v nobeni teh besed *i* ne bi bil zapisan, če bi se v Dalmatinovem času besede izgovarjale tako kot danes.

Škrabec tako torej poudarja, da se v 16. stoletju nenaglašeni *i*, ne glede na izvor, še ni izgubljal, kakor se izgublja danes, vendar pa se tudi ni (JD 3: 513) »tako cvileče izgovarjal, kaker se ga zdaj otroci uče brati in ga navadno tudi odrasli bero.« Poudarja, da se izgovarja kot nekoliko zamolkel glas, položajno med *i*, *ə* in starim polglasnikom (< ѣ), kar se kaže predvsem v nedoslednosti zapisa; Dalmatin uporablja predvsem *ě*.

Med vsemi soglasniki je le *r* tisti, ki je lahko vplival na *i* ali *u* za seboj, in sicer so ga nekateri jezikoslovci že začeli zapisovati kot izgovorjene polglasnike. Tako je Dalmatin nekajkrat zapisal (JD 3: 602) »*pèr* za '*pri*'

8 To besedilo je bilo deloma pripravljeno z vnanašalnim sistemom ZRCola, ki ga je na ZRC SAZU razvil Peter Weiss.

'Shant Marnih rosh' za 'šant Márjinih rož', 'dèrgazhi' za 'drugači', tudi večkrat 'pirhaft' za 'pirihalt'«. V vseh drugih primerih, komentira Škrabec, se piše v današnji knjižni slovenščini tako kot v Dalmatinovem času, za kar ima sam Dalmatin nedvomno velike zasluge (JD 4: 602).

F. Ramovš omenja predvsem dolenske redukcije nenaglašnega *i*-ja, in sicer do stopnje polglasnika ali do popolne redukcije v različnozložnih besedah: *jéžək* in *jêsk*, *trêbæx* in *trêpx*, *ôrax* in *ôrx*, *wærx*; *přšlà*, *visòk* > *vəsàk*; *kapêlca*, *skírca*, *kúharca* (Ramovš 1995 (1936), 230–231); pri Logarju je najti zapise večinoma popolne redukcije *i*-ja, in sicer pri različnih besednih vrstah: *pukûôpat*, *tjêsat*, *žãgat*; *jêtká*, *kis̄lca*, *lêšjnk*, *mêžzłca*, *pjêłł*, *sônčnca*, *têrpãłnce*; *čłowêšk-ø*; *spumlãt-ø* (L). Samostalniki m. in s. spola ednine imajo v dajalniku in mestniku večinoma *i*-jevsko končnico, ž. spola pa *i*-jevsko končnico popolnoma reducirajo: *u kôuki*, *u križi*, *mexûri*, *na gruôbi*; *na niebi*, *u gârli*, *na sârci*; *na brãd* (L); podobno velja še za (AVTŽ): *u 'nu:gradì*, *u 'la:gri*, *na b'ri:tofi*, *na 'plo:di*, za (B): *u 'xu:qst*, *pær ku'li:ës/pær ku'li:ësi/pær ku'li:ësu*, *u kulu'ni:j*, *k 'ma:š*, *pu n'ji:u*, *pær 'nq:k/pær 'nq:gi* ter za (Z): *u 'ca:jti*, *u 'ča:ji*, *na 'čje:li*, *pu x'ri:ibi*, *u 'Du:broniki*, *u 'Za:prešiči*. Zapisane so tudi asimilirane izglasne oblike iz *-aj*: *tûki* (poleg *tļē*), *zûni* (L), znane tudi v (AVTŽ): *'ne:ki*, *z'ju:tri*, *'ku:mi*, *'zu:ni* ter v (Z, B) iz izglasnih *-aj*, *-oj*, *-ej* in *-əj* (*j* ← *ń*), *-je*, *-ji*: *a'za:di* 'zadaj', *'dē:li*, *'ku:mi* 'komaj', *u'či:ri*, *'ti:di* 'tedaj', *z'ju:tri*; *z 'ma:ni*, *'zu:ni*, *s 'ta:bi*; *'jē:špri* 'ješprenj'; *'u:gi/u:ggi* 'ogenj'; *b'ra:ti* (im. mn.), *'go:sti* 'gostje', *'pu:qbi*; *'ta:ži*, *'ti:qži*, *ut'ru:qči*. Vokalno harmonijo, kot jo je zapisal že Dalmatin (tip *dívica*), bodisi da nastane iz prednaglasnih iz *ě*, *ę*, *e* ali pa je ohranjena iz *u* (> *ü*), je najti tako v (AVTŽ): *dik'li:ta*, *dí'si:t*, *vi'li:k*, kot različico pa tudi v (Z, B): *či'bi:ęla*, *dí'bi:ęla* ali *dē'bi:ęla*, *dik'li:ęte* ali *dek'li:ęte*, *dí'vi:ęt*, *dri'vi:ęsa* ali *dər'vi:ęsa*, *də'vi:ęt* ali *dí'vi:ęt*, *də'si:ęt* ali *dí'si:ęt*, *pr'i:dim*, *smi'ja:t*, *zvə'či:r* ali *zvi'či:r*.

4.2 Samoglasnik *u*

4.2.1 Naglašeni *u*

Imenovalniški *-oj* je po Škrabcu ostal nespremenjen v koroških in gorenjskih govorih in ponekod na Dolenjskem, kjer je sicer podlegel spremembam kot vsak prvotni *o*; (JD 1: 87) »zato govori Dolenjec za

měga, měmu, mēm'a : mujg`a, mujm`ů, mujm`a, za m`ěm, m`ěh, m`a, m`i, m`e, me', m`o, mē : mujj`ěm, mujj`ěh, mujj`a, mujj`i (= mu-'i), mujj`e (nom. acc. pl. fem. in sing. neutr.), mujje' (gen. sing. f.), mujj`o (acc.), mujj`o (instr.), mujj`ě = mujj`ĩ (dat. loc. f.). V instr. plur. sta oba načina sploh v navadi, da se namreč ě z -oj (-uj) namešča[.]«

F. Ramovš v opisu dolenskega dialekta poudarja, da je (Ramovš 1995 (1936): 135) »dolgi *o* /.../ prešel v *ū*, posttonični končni *-o* v *-u* (*mleĵku*).« Primere za cirk. *o*, ki prehaja v *u*, je ob zapisovanju narečnega gradiva navedel tudi T. Logar: *nūs, rūk, ukū, uxū, būs* (*būōs*), *nūč, gūt, rūt, ĩpū* (*lepū*), *blagū, testū, senū* (*snū*), *kuŕū, mesū, nebū* (L). Govora (Z, B) poznata za dolgi cirk. *o*, stalno dolgi nosni *o* in novoakutirani *o* v zadnjem besednem zlogu odraz dolgega *u*: ki ima svojo prosto različico *u:ū* (izgovarjava je lahko sicer tudi *u:ō*): '*bu:k* 'bog', '*g'nu:j* 'gnoj', '*gus'pu:t* 'gospod', '*kə'ku:ū* 'kakó', '*lə'pu:*, '*mə'su:/me'su:* 'meso', '*'mu:č* 'moč', '*'mu:st* 'most', '*'mu:č* 'noč', '*'pu:le* 'polje', '*sə'xu:ū* 'suhó', '*s'ru:ta* 'sirota', '*zla'tu:*, '*z'vu:n/z'gu:n* 'zvon'; *na k'ŕu:p* 'klop', '*'mu:ūka* 'moka', '*'mu:š* 'mož', '*d'nu:* 'dno'. V sosednjih dolenskih govorih je izgovor v teh primerih lahko že nenapet, v besednem izglasju lahko tudi dvoglasniški.

4.2.2 Nenaglašeni *u*

Dalminove rabe nenaglašene *u* Škrabec ne omenja prav pogosto. Najpogosteje jo omenja v povezavi s slabljenjem, to je s samoglasniškim upadom, podobno kot to opozarja pri nenaglašenem *i*. Pravi, da se je nenaglašeni *u* (JD 3: 514) »spremenil v temen nedoloččen samoglasnik, menda prav tisti glas, ki ga je pomenila v stari cerkveni slovanščini čerka ъ.« Vsekakor pa Škrabec ugotavlja, da se nenaglašena *i* in *u* pri Dalmatinu pogosto mešata med sabo, kot na primer (JD 3: 514) »'kserci, kBugi' za 'k sercu, h Bogu'«.

Posebej se Škrabec dotika problematike nenaglašenih množinskih dajalniških končnic samostalnikov moškega spola. Omenja, da Dalmatin tako zapiše (JD 1: 66–67) »poleg navadnega *vratam* tudi še *vratom* /.../, poleg *jagnetam* tudi *jagnetom* /.../, in /.../ beremo: *viudstvom, gospostvom*, to je *věv'odstvom* (iz *vojevodstvom*), *gospostvo'm*.« Sprašuje se, ali je zato Dalmatinov jezik zmes stare in nove slovenščine ter celo češčine s končnico *-ŭm*. F. Ramovš končnic na *-um* (< *-om*) ne omenja, omenja

končnice *-am* < *-om*,⁹ pa tudi sicer v sevniško-krškem govoru glasovne spremembe *-om* > *-um* ni zaznati. V govoru (Z) je najti posamično le *-um* < *-am*: z 'vi:ĩlum 'z vilami'.

Škrabec ugotavlja, da so Dalmatinove izvorno *o*-jevske končnice samostalnikov moškega in srednjega spola, ki so v rodilniku ednine naglašene, in to potisnjeno, v naglašeni dajalniku množine in orodniku ednine *-um* in ne *-om*. Enako ostane tudi v primerih, ko je pred samostalnikom stoječi predlog povzročil umik naglasa in pustil končnico nenaglašeno, le da takšne primere Dalmatin ponekod vendarle tudi zapiše z *-om*, npr. (JD 1: 134) »pred Gospudom Bogum, /.../ z' čistim zlatum, pa: z' zlatom; /.../ z' moim medum, /.../ z' medom«. Podobno tudi še pri imenovalniških *o*-jevskih oblikah pridevnikov, kot npr. v primeru (JD 1: 396) »rešnu telu«. V vseh navedenih primerih Škrabec ugotavlja (JD 4: 37), da gre za tipične dolensjske končnice, kot so tipično dolenski tudi *u*-jevski končaji v rod. mn. samostalnikov m. in s. spola (*-iv*): *golõbuv* – *golõbov* in v tož. pridevnikov ž. spola: *težkũ*. Te so v preprostem (dolensjskem) govoru praktične za preprečevanje dvoumnosti pomenov.

Ukanje je najti v vseh zapisih sevniško-krškega govora. F. Ramovš omenja prednaglasno ukanje v Mirni na Dolenjskem: *mučãn*, *kustëx*, *gusãnca*, *kulãn*, *purãslu* (R), ki ga je najti tudi drugod (vključno z vzglasnim): *utãwa* 'otava', *kuřũ*, *kuřũret*, *pustêru*, *putpfãt*, *ručica*, *brĩtuf* (L); *pu'ča:sa*, *guspu'da:r*, *zapus'le:n* (AVTŽ); v (Z) v prednaglasnih in ponaglasnih notranjih odprtih zlogih za velari in labiali (položajno ukanje), v (B) v ponaglasnih zlogih redkeje: *gu'hu:op*, *glu'ba:j*, *gus'pa:*, *xu'di:ĩl*, *ja:guda*, *klu'bu:k*, *s ku'ji:ĩ* 's konji', *kum'ba:jni*, *ku'ri:en*, *ku'ri:ĩt*, *pu'diũ'ja:ř*, *pu du'me:ĩx*, *pu'ma:gat*, *pu'si:ebi* 'posebni', *ub'na:ũlal*, *u'za:dĩ/(ã'za:di)*, *u'ru:ũk/(at'ru:ũk)* (rod. mn.), *pu'ti:ĩ* (rod. ed., mn.); večinoma se pojavlja tudi še ponaglasno in izglasno ukanje: *leřu*, *leřĩtu* (rod.), kar naj bi bilo po Ramovšu na Dolenjskem izkazano že v 15. stoletju (Ramovš 1995 (1936): 232); *ma'le:řkust*, *'na:rut* 'narod', *'sa:mu* ali (*'sa:m*) 'samó' (Z, B).

Zelo pogoste so različne vrste drugotnih *u*-jev, kot so npr. *-au/-eu/-ou/-eu* > *-u*: *prus'tuõru*, *su'se:du*, *'bu:ku* 'bukov', *upuku'ji:tu* (AVTŽ);

9 Podrobneje v razdelku 4.5 Samoglasnik *a*.

də'ča:ku 'dočakal', *g'li:ədu*, *'i:luka* 'ilovka', *'ji:jsku* 'iskal', *k'mi:ətvu* 'kmetoval', *ru'na:t* 'ravnati'; *'bu:ɥku* 'bukev', *Za'bu:ɥkujε;* *'ce:nti'me:tru*, *'ci:impru*, *'fa:ntu*, *'če:ɥlu*, *'di:injarju* (vse rod. mn. m. sp.) (Z, B); pa tudi izglasnih *-et*, *-ět*, *-ət*, *-it*: *na'tlo:ču*, *s've:tu*, *'pa:du*, *'pə:ršu* (AVTŽ); *'dje:bu*; *'lje:tu* 'letel', *'či:əpu* 'čepel', *z'bɥo:lu* 'zbolel'; *'je:mu* 'imel', *pər'ni:əsu*, *'pje:ku* 'pekèl', *'pəršu*, *'ri:əku* 'rekel', *uk'ra:du*; *də'ku:ɥpu* 'dokupil', *'du:ɥbu* 'dobil', *'xɥo:du* 'xodil', *x'va:lu*, *k'ła:tu* 'klatil' (Z, B); ter izglasnih skupin *-aj > -u* v opisnih deležnikih glagolov na *-ati -am*: *'de:ilu* (Z, B).

4.3 Samoglasnik *e*

O Dalmatinovem nenaglašenem *e*-ju govori Škrabec predvsem v navezavi z jatom. Razpravlja o tem, da poznamo po kvaliteti tri različne *e*-je: širokega z oznako strešice nad glasom, ozkega z oznako pike nad glasom ter dolgi *e*, ki je dvoglasnik in stoji na mestu scs. jata. Strešice kot naglasno znamenje naj ne bi rabili ne na kratkih naglašanih ne na kratkih nenaglašanih zlogih, saj Škrabec pravi, da (JD 1: 51) »pri nas ô in ê ne moreta stati v poslednjem zlogu, niti po pravici imeti potisnjenega naglasa«. Dalmatin je za jat pod vplivom doljenjščine zapisoval *ej*. Kopitar je pod vplivom gorenjščine kasneje to dvoglasje odpravil, česar Škrabec ne odobrava in predlaga zapis *ě* (JD 1: 51). Vpliv razvoja jata severovzhodnega dela Slovenije, torej tudi doljenjske in štajerske narečne skupine, je bil na Dalmatina velik. Je prvotna razvojna stopnja psl. *ě*, ki je dal v obeh narečnih skupinah v osnovi dvoglasnik *e:ī*, kasneje pa je v različnih narečjih prišlo do različnih razvojev, tudi do poenoglašanj različnih vrst. Do poenoglašanj lahko prihaja na celotnem področju sevniško-krškega govora (*pu bregi, ceste, kulene, je mesc svetu, je treba delat*) (K), le na koncu besed se dvoglasniki še radi ohranjajo (*dvej, na smej 'ne sme'* (K)). Dvoglasniške jatovske različice so danes pogostejše na levem bregu Save proti laškemu govoru in kozjansko-bizeljskemu narečju. Tako se tudi v (Z, B) še sliši *be'se:īda*, *g're:īx*, *'le:īp*, *'le:īs*, *'le:īti* (im. mn.), *m'le:īk*, *s'me:īx*, *s've:īča*, *s've:īt* (samostalnik), *z've:īzda*, *b're:īza*, *'ce:īsta*, *ku'le:īn*, *'le:īt* (im. ed.), vendar pa se pogosteje v (B) stalno dolgi *ě* in staroakutirani *ě* v nezadnjem besednem zlogu v položaju pred /j/, [ʃ] in [ɥ] ter *ě*, ki je prišel pod naglas po poznem umiku naglasa s končnega

kratkega zloga, pogosto poenoglašata v [e:] ali celo v [ä:]: 'be:u 'bel'; ab'de:tət 'obdelati', 'ce:sta, 'de:tət, 'je:t 'jedli', tət'e:ta 'letela', 'me:tə/'mā:tə 'imele', z'de:t/z'dā:t; 'ce:u, 'če:ulu (rod. mn.), pu'le:n 'poleno'; b're:me, v're:me.

4.4 Samoglasnik o

V več zvezkih se je Škrabec ukvarjal z izgovarjavo in zapisom *o*-ja, večinoma le za besedo *kakor*. Sam zagovarja tezo, da je beseda etimološko iz **kakože* (> **kakore*) in če bi jo želeli zapisovati po etimoloških načelih, kot so to zagovarjali številni jezikoslovci njegovega časa, bi morali vsekakor uporabiti to obliko. Vendarle pa je oblika doživela svoj razvoj in v izgovarjavi ni več v rabi, zato tudi takšen zapis ni upravičen (JD 1: 78–80). Spreminjajočo se rabo dokazuje tudi z zapisi oblik od Brižinskih spomenikov dalje. Škrabec poudarja, da je današnja izgovarjava, zapisana največkrat z *o*, še najbolj podobna polglasniški, zato sam uporablja zapis *kaker*. Za danes – knjižno – napačno uporabljan zapis *o*-ja pred *r* krivi Krelja, ki je zaradi etimološkosti začel zapisovati *o*, kar je bilo sicer v redu, (JD 1: 375) »ker se pa tedaj *o* ni več izgovarjal, zato je postavil nanj tisti akcent, ki ga je vpeljal ko znamenje nedoločnega samoglasnika.« Takšen zapis sta kasneje sprejela tako Dalmatin kot Trubar; zapis se je obdržal do danes. Škrabec predvideva, da se je naglasno znamenje nad *o* sčasoma izgubilo (v začetku 19. stoletja naj bi jih na splošno začeli opuščati), ostal je le *o*, ki pa so ga ljudje začeli *o*-jevsko tudi brati. Tako je *o*-jevska oblika besede *kakor* ostala do danes.

Nenaglašeni *o* je v posavskem narečju zaradi zelo pogostega akanja ali ukanja (v različnih krajevnih govorih različnih vrst) danes izredno redok. Že T. Logar ga je v (L) slišal zelo redko, in sicer le v nekaterih ponaglasnih zlogih. Povsod je nenaglašeni *o* nastal pravzaprav iz nenaglašenih *o* in *o* v primerih, ko ni prišlo do akanja ali ukanja: ob'ra:mbo (tož. ed.), u ol'ta:rji, po've:dla, pos'lu:šam, 'ža:lost, 'le:po (AVTŽ), go'lq:p, b'ri:tof, 'li:īpo (tož. ed.) (Z), čreslo'vi:īna, og'ni:še, pos'taru, vode'ni:ka (B), morda pa je bil *o* celo ponovno vzpostavljen pod vplivom knjižnega jezika: o'be:ītal, ot'rju:c, o'zu:ni, ots'lu:užl; do'pu:ust, upros'ti:l; ma'le:ηkost, 'mo:žnosti; 'a:uto (Z), ponekod iz izglasnega *o* (v tož. in or. ed.): 'li:po, pot ('li:p)/('li:pi)/'li:po, 'mi:zo, pot ('mi:īs)/('mi:zi)/'mi:zo (B).

4.5 Samoglasnik *a*

S. Škrabec samoglasnika *a* in njegovega razvoja ter zapisa pri Juriju Dalmatinu v razpravah posebej ne omenja. Je pa za posavsko narečje značilno, da je večinoma nastal iz nenaglašene *a*, poleg tega pa tudi pod vplivom prepletanja vzhodnodolenjskega položajnega akanja in ukanja ter štajerskega ukanja. Edina sprememba nenaglašene *o* v *a*, ki jo je tudi zaslediti v Škrabčevih zapisih, je v primerih, ko gre za *o* pred *m* v daj. in or. ed. samostalnikov (kar je značilno za vse govore posavskega narečja), npr. v (Z): (z) *at'ruo:čkam*, (s) *kuman'di:rjam*, (z) *b'ra:tam*, (s) *ku'li:šsam*, (z) *'le:šsam*, (z) *u'ja:kam*, lahko tudi rahlo reducirano: (z) *brat'ra:ncqm*, (z) *'Ne:mcqm*, v (B) z *'a:tetam*, (s) *'kuo:jam*, (z) *u'či:etam*. Govor (AVTŽ) je glede akanja in ukanja mešan.¹⁰ Ukanje zasledimo le za mehkonebniki, ustničniki in zobnoustničnikoma *v, f*, zato je mogoče sklepati, da je govor do nedavnega poznal položajno akanje in ukanje, kot je znano v vzhodnodolenjskih krajevnih govorih, pravila tega pojava pa se sedaj rušijo, saj akanje zasledimo tudi za prej omenjenimi soglasniki, obstaja pa tudi odsotnost tako akanja kot ukanja (*po've:dla*, *u ol'ta:rji*, *'ža:lost*). Nekaj primerov za akanje: *gas'pu:t*, *ab'le:čena*, *pa'njo:č*, *da'ma:*, *p'ra:uja*, *'u:ra* (tož. ed.), *ma'ti:ka*, *na'ra:unast*, *at'uo:k*. V vzglasju, pred naglasom ne za *k, g, x, b, p, v, f* (v govoru (B) manj), v ponaglasnih zaprtih zlogih in v izglasju poznata govora (Z, B) položajno akanje: *ab'le:jkla*, *a'bu:ul*, *as'ta:t*, *at'se:iku*; *da'ma:*, *za'ra:u*; z *b'ra:tam*, *s ku'li:šsam*, z *'le:šsam* (or. ed.), *met 'ca:jtam*, *x u'ja:kam* (mestn. ed.), *na 'ža:fast* (tož. ed.); *'fu:ra* (tož. ed.), *na pus'ta:ja*, *u 'Si:šunca*, *so'se:jda*, *u 'šu:uľa* (tož. ed.), *'ma:ma* (1. os. mn.), *'ma:ja 'imajo'* (3. os. mn.).

4.6 Polglasnik

Škrabec na več mestih govori o polglasniku – njegovi izgovarjavi in njegovem zapisu. Na mestu starega Ъ Dalmatin zapisuje à ali è, še pogosteje pa samo *a* ali *e*, tudi *i*; *e*-jevski zapis: (JD 3: 509) »studenec, delavec, sinec ("сънѣс").« Škrabec meni, da je polglasnik (JD 3: 505) »v naši slovenščini ravno tako samostojen, poseben samoglasnik, kaker vsaki drugi in se torej ne sme zamenjavati t. j. mešati z nobenim drugim. Prav

¹⁰ Natančneje o akanju in ukanju v Vera Smole (1997).

za prav bi moral imeti tudi svojo posebno črko.« Škrabec poudarja, da bo za njegov zapis še naprej uporabljal *v*, (JD 2: 20) »v navadnem pisanju bi se moral rabiti dosledno *e*, vsaj dokler se ne odločimo za *ǎ*, kar bi bilo naši slovenščini najprimerniše.« Vsekakor pa poudarja, da je potrebno upoštevati razliko med polglasnikom iz izvornih *ь* in *ѣ* ter med primeri, kjer v narečni izgovarjavi prihaja do samoglasniškega upada.¹¹

Posavsko narečje je za izvorna *ь* in *ѣ*, to je za dolgi cirkumflektirani *ə*, za zgodaj podaljšani *ə* (v rod. mn.) in za novoakutirani *ə* večinoma v nezadnjem besednem zlogu razvilo dolenjski *a*: 'va:s, 'da:n, 'ma:x, ta:š; ut 'ta:u; 'ma:ša, 'sa:je, 'pa:jsji, u'sa:xne, 'pa:xne, s'na:mem, ub'ja:mem (B, L, Z, K). Tako lahko sklepamo, da je Dalmatinov *a*-jevski zapis delno tudi narečno pogojen.

Polglasniški izgovor v nenaglašenem položaju je v posavskem narečju in na njegovem južnem dolenjskem obrobju (vzhodnodolenjski govori) pogosto tudi posledica samoglasniškega upada, torej nastanka iz nenaglašanih samoglasnikov. Najpogosteje se pojavlja ob zvočnikih v različnih položajih besed: 'bu:ɔtər, 'nu:ɔtər (L), nəp're:j, zəs'tu:ɔpmo se, x'la:pcə (im. mn.), nes'ri:čnəx (rod. mn.), k'ra:jəx (mestn. mn.), štə'di:ram (AVTŽ), 'bu:təra, 'xɔ:zɔt'rɛ:gərji, p'ra:prət (B), pəs'ti:ǰ (rod. mn.), 'dʉo:bər, kmə'ti:ja, nə'ri:ɛdu, zəs'pa:ʔ, cəmp'ro:uǰe, dək'li:r, t'ra:xtərji, sə'xu:u, štə'di:ru (Z). V vseh omenjenih govori lahko prihaja tudi do popolnih onemitev, še posebej ob zvočnikih in v besednih izglasjih: studijənc, zaic, mərjəsc, gušəncə (L), bla 'bila', ž'vi:na 'živina', 'me:la 'imela', 'ma:ja 'imajo' (AVTŽ), v (B, Z) pa so za nezvočnikom možni poleg popolne onemitve tudi razvoji v *e* ali *i*: x'le:ǰpc, x'la:pc, 'kʉo:nc, 'kʉo:sc/'kʉo:sec, 'pe:ǰsk/'pe:ǰsek, 'pi:ɛtk/'pi:ɛtik, stu'djə:nc, 'tʉo:rk.

4.7 Zlogotvorni zvočnik *r*

Od zlogotvornih zvočnikov Škrabec omenja predvsem *r*. Prvotni slovenski (JD 2: 149) »*ŕ*, *ŕ* ([i]z prvotnega indoevr. *r'* /.../); *rĭ*, *rŭ* ([i]z prvotnega *ri*, *ru* /.../) pred soglasniki daje v naši slovenščini in hervaščini najprej samoglasni *r'*, in tudi pred njim se je pri nas pozneje vgnjezdil nedoločni samoglasnik *ǎ*, ki je, kaker *o* pred *ʔ*, tudi v dolgih zlogih vedno

¹¹ Samoglasniški upad je deloma prikazan tudi pri posameznih glasovih.

kratek ostal, ker je r' ohranil svojo samoglasno kolikost, tako da z à skupaj daje, ako ima naglas, dolg zlog : *smàrt*, *gàr'lò*, *kàr'st* /.../. (JD 2: 69): /.../ Tô se vê da, dokler pišemo *o* pred sonantom l, moramo doslédno tudi à pred sonantom r: *volk*, torej : *vàrt*. Akò hočemo z abrevijatuami pisati, zakaj ne bi tudi *vlk*?« Škrabec skuša pojasniti zapis samoglasniškega *r* z *e*, ki naj bi ga uporabljali, dokler se dosledno ne uveljavi *à*, z izgovarjavo na nekaterih narečnih področjih in s primeri slovenskih piscev. Tako je po njegovem v knjigah 16. stoletja najti »erdeč, ardeč, èrdeč, àrdeč«, v Dalmatinovi Bibliji tudi »se zaerdy« (JD 2: 26). Vsekakor Škrabec poudarja, da polglasnik v zlogotvornih zvočnikih ni dolg, dolg je le celoten zlog polglasnika skupaj s soglasniškim delom (JD 4: 47–50).

F. Ramovš v *Zgodovini slovenskega jezika* govori o zlogotvornem *r*, ki je predvsem v dolenjskih in štajerskih govorih razvil *ar*. Od 16. st. je za starejše skupine *ru*, *ri*, *rě-* in druge v omenjenih govorih nastajal zlogotvorni *r* z različicami *ṛ-*, *ər-*, *r-*, v akcentuiranih notranjih zlogih običajno *-ar-*. Ramovš pravi (1995 (1936): 167): »Na Dolenjskem je razmerje *tərt-* : *tārt-* dosledno izvedeno, v štajersčini prehaja tudi neakcentuirano *tərt* v *tart*.«

T. Logar je v zapisih Leskovca pri Krškem našel polglasniško izgovarjavo za vse naglašene in nenaglašene *ṛ*: *pârse*, *vârt*, *kârst*, *mârz'ca*, *vârx*, *dâbərci*, *sêvər*, *vêtər*, *rîĕbər* (L), v govoru proti štajerskemu kozjansko-bizeljskemu narečju ali posavskemu laškemu govoru se slišita raličici [a:r], [ər], tudi [e:r]: '*dərve*'/'*dərve*' 'drva', '*pərsti*'/'*pe:rsti*' 'prsti', '*c've:ru*' 'cvrl', '*de:ru*' 'drl', '*že:ru*' 'žrl' (Z), v (B) samo [ər].

Nenaglašeni zlogotvorni *r* se je v posavskem narečju običajno v vseh besednih položajih razvil v /ə/ + /r/, redkeje tudi v /e/ + /r/: *Dər'na:č*, *dər'zi:ĭš*, *dər'gu:uč*, *vər'ti:ĭ*, *Tər'no:uč*, *tər'pā:t*; *zaver'ti:ĭ* (Z, K), v (B) samo /ə/ + /r/. Vsekakor pa je ustrezna Škrabčeva ugotovitev, da je trajanje (naglašenedega) dolgega samoglasniškega *r* potrebno spremljati kot skuppek samoglasniškega in soglasniškega dela, ki le skupaj dajeta dolgi samoglasnik.¹²

12 To potrjujejo meritve samoglasniških dolžin enofonemskih *ər*/[ər]/[e:r] proti dvofonemskim nenaglašanim /ə/ + /r/ v govoru (Z) (Zemljak 2002).

5 Povzetek

V Dalmatinovem jeziku se kažejo nekatere tipične dolensko-štajerske narečne značilnosti, kot so nenaglašeni *i* po vokalni harmoniji: *divica*; zapis naglašene in nenaglašene *u < o*: *gus'pu:t*, *s'ru:ta*, *ma'le:ɲkust*, *'sa:mu* 'samó', to je značilen pojav ukanja, zaradi česar je še danes nenaglašeni *o* v posavskem narečju, sploh v sevniško-krškem govoru, redke; zapis izvornih naglašanih *ɛ* in *ɛ* večinoma z *a*; v nekaterih pregibalnih vzorcih se pojavljajo tipične dolensko-štajerske končnice, npr. *-i*: *'k serci*, *kBugi'* za 'k srcu, k Bogu'; *-u < -o*: *rešnu telu*; *-um < -om* v daj. mn., or. ed.: (z) *b'ra:tam*. Še posebej je zanimiva problematika izgovora samoglasnikov ob *r* z raznočasijskega in enočasijskega vidika (današnjega stanja v primerjavi s predvidenim stanjem v 16. stoletju), bodisi da gre za (ne)naglašene zlogotvorne *r* ali katere koli (ne)naglašene samoglasnike ob soglasniku *r*, od katerih je še posebej zanimiv zapis s črko *e*. Po ugotovitvah Frana Ramovša se je namreč naglašeni *e* pred *r* ravno proti koncu 16. stoletja v izgovoru poenoglasil v *i*-jevski samoglasnik, ki je v sevniško-krškem govoru večinoma tako izgovarjan še danes, kar se je odražalo tudi v zapisovanju. Jurij Dalmatin je namreč v tem položaju zapisoval predvsem *e* ali *i*, v posameznih primerih pa tudi druge samoglasnike (*u*, *a*, *o*, *ə*), npr.: *kateri*, *večer*, *vera*, *mera*, *merkati*; pa: *štiri*, *pastyr*, *vmirati*, *mir*, *zmirom* idr. Že pater S. Škrabec te narečne značilnosti v besedilih Jurija Dalmatina vrednoti s kritičnimi očmi, njegova opažanja pa podpirajo ugotovitve jezikovnozgodovinskih raziskav Frana Ramovša in Tineta Logarja pa tudi sodobnih raziskav (danes) štajerskega sevniško-krškega govora s posnetim govornim gradivom, od koder Jurij Dalmatin izhaja. Jurij Dalmatin se nam tako pokaže ne le kot slovenski protestantski pisec, ki je skrbel za uveljavitev knjižnega jezika v 16. stoletju, natančnemu narečnemu opazovalcu se razkrije tudi kot govorec posavskega narečja, ki v marsičem še danes izkazuje iste narečne značilnosti.

6 Viri in literatura

- Adam Bohorič, Jurij Dalmatin in Krško. Valvasorjev raziskovalni center Krško. Krško, 43–52.
- Cerar, M., 2005: *Posavsko narečje v slovenski dialektološki literaturi. Diplomsko delo*. Maribor: Pedagoška fakulteta. 63 str.
- Komar, K., 2010: *Glasoslovna in oblikoslovna podoba brestaniškega govora. Diplomsko delo*. Maribor: Filozofska fakulteta. 203 str.
- Krejan, M. 1999: *Vse sorte je že blou. Pripovedi s Krškega gričevja na desnem bregu Save od Sevnice do Krškega* (Zbirka Glasovi, knj. 19). Kmečki glas. Ljubljana. 247 str.
- Logar, T., 1956: Leskovec pri Krškem (točka za SLA 306). Rokopis.
- Logar, T., 1993: *KARTA slovenskih narečij*. Karto priredila: Tine Logar in Jakob Rigler na osnovi Ramovševe Dialektološke karte slovenskega jezika, novejših raziskav in gradiva Inštituta za slovenski jezik ZRC SAZU. Besedilo: Tine Logar. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga, 1993 (zemljevid).
- Logar, T., 1993: *Slovenska narečja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Ramovš, F. 1995 (1936): *Kratka zgodovina slovenskega jezika I*. Znanstvenoraziskovalni center SAZU (Izv. izd.: Akademski založba). Ljubljana. 242 str.
- Slovenski biografski leksikon: Dalmatin Jurij* (Kidrič, F.). <http://nl.ijs.si:8080/fedora/get/sbl:0343/VIEW/>. Dostopno 21. 7. 2011.
- Smole, V., 1997: Slovenska narečja in zanimivejši pojavi v razvoju kratkega vokalizma. Ljubljana: XXXIII. SSJLK, 281–288.
- Snoj, M., 2003: *Slovenski etimološki slovar*. 2., pregledana in dopolnjena izdaja. Modrijan. Ljubljana. 1022 str.
- Škrabec, S., 1994: *Jezikoslovna dela 1*. Ponatis platnic časopisa CVETJE z vertov sv. Frančiška. 1880–1890 (s Škrabčevimi prepisi v Jezikoslovnih spisih). Frančiškanski samostan Kostanjevica. Nova Gorica. 490 str. Ur. Jože Toporišič.
- Škrabec, S., 1994: *Jezikoslovna dela 2*. Ponatis platnic časopisa CVETJE z vertov sv. Frančiška. 1890–1902 (s Škrabčevimi prepisi v Jezikoslovnih spisih). Frančiškanski samostan Kostanjevica. Nova Gorica. 517 str. Ur. Jože Toporišič.
- Škrabec, S., 1995: *Jezikoslovna dela 3*. Ponatis platnic časopisa CVETJE z vertov sv. Frančiška. 1902–1915 (s Škrabčevimi prepisi v Jezikoslovnih spisih). Frančiškanski samostan Kostanjevica. Nova Gorica. 629 str. Ur. Jože Toporišič.
- Škrabec, S., 1998: *Jezikoslovna dela 4*. Ponatis neplatničnih del časopisa Cvetje z vertov sv. Frančiška in sestavkov od drugod ter pisma. Frančiškanski samostan Kostanjevica, Nova Gorica. 490 str. Ur. Jože Toporišič.

MELITA ZEMLJAK JONTES

- Zemljak, M., 2000: *Govor Zabukovja nad Sevnico. Glasoslovje in naglas. Magistrsko delo*. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana. 273 str.
- Zemljak, M., 2002: *Trajanje glasov štajerskega zabukovškega govora. Instrumentalno-slušna analiza. Doktorska disertacija*. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana. 536 str.
- Žumer, T., 2001: *Govor vasi Arto, Veliki Trn in Ženje. Diplomski naloga*. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana, 68 str.

identical form by Protestants in their wars against the forces of the Counter-Reformation. Despite its short term effect the Treaty of Cavour was not just a political and religious victory for the Waldensians but also a significant event in the story of the Italian Reformation and a historical fact that certainly deserves more scholarly attention.

UDC 811.163.6"15"

Melita Zemljak Jontes

Jurij Dalmatin – speaker and writer of the Posavje dialect (also)

Some typical Dolenjska-Štajerska dialect features appear in Dalmatin's language, such as the unstressed *i* according to vocal harmony: *divica*; the writing of stressed and unstressed *u < o*: *gus'pu:t, s'ru:ta, ma'le:ʔkust, 'sa:mu 'samó'*, this is a typical occurrence of pronouncing *u* instead of *o*, which even today accounts for the unstressed *o* in the Posavje dialect, especially in the speech of the Sevnica-Krško area, being rare; the writing of the original stressed *b* and *ǃ* generally with *a*; in some inflectional patterns typical Dolenjska-Štajerska endings appear, e.g. *-i: 'k serci, kBugi'* for 'k srcu, k Bogu'; *-u < -o: rešnu telu; -um < -om* in the dat. pl., instr. sg.: (z) *b'ra:tam*. Of special interest is the problem of the pronunciation of vowels beside *r* from the aspect of diachronicity or synchronicity (the present state of affairs in comparison with the assumed state in the 16th century), whether this is the (un)stressed syllable-forming *r* or any other (un)stressed vowel beside the consonant *r*, of which the written form with the letter *e* is particularly interesting. According to the findings of Fran Ramovš, precisely towards the end of the 16th century the stressed *e* before *r* became monophthongized into the *i* vowel, which in the Sevnica-Krško dialect is mostly pronounced that way even now, and this is also reflected in writing. That is, Jurij Dalmatin wrote primarily *e* or *i* in this position, but in individual cases also used other vowels (*u, a, o, ə*), e.g. *kateri, večer, vera, mera, merkati*; but: *štiri, pastyr, vmirati, mir, zmirom*, etc. Father S. Škrabec evaluated these dialect features in Jurij Dalmatin's texts with a critical eye, and his observations are supported by the findings of the linguistic-historical research of Fran Ramovš and Tine Logar as well as contemporary studies of (today's) Štajerska Sevnica-Krško speech with recorded material – the area from which Dalmatin came. Thus he is shown not only as a Slovene Protestant writer, who cared for the establishing of a standard language in the 16th century, but is revealed to an attentive dialect observer also as a speaker of the Posavje dialect, which in many ways shows the same dialect characteristics even today.